

Diskussion

Europæisk feudalisme i globalhistorisk perspektiv

AF

JACOB TULLBERG

En af de mest berømte artikler i *Historisk Tidsskrifts* historie er Kristian Erslevs „Europæisk Feudalisme og dansk Lensvæsen“ fra 1899, hvori forfatteren rettede et kraftigt angreb på juristen Ludvig Schall Holberg (1847-1913), der havde skrevet, at den danske kongemagt i Valdemarstiden beroede på en civil og militær „Lensorganisation“. ¹ Den efterfølgende fejde kom meget hurtigt til at dreje sig om juridiske detaljer, men under disse detaljer mere end anes en essentiel uenighed vedrørende det middelalderlige Danmarks forhold til de øvrige katolske lande i middelalderen. Holberg så alle væsentlige aspekter af dansk samfundsliv som en integreret del af den katolske kristenheds samfundsliv, mens den skandinavisk indstillede Erslev holdt på, at Danmark i Valdemarstiden bedst sås som et nordisk samfund med distance til det sydlige udland.

Så længe debatten drejede sig om jura, var den dømt til at ende blindt, også selv om Erslev i en dansk historikersammenhæng tilsyneladende stod tilbage som sejrherre. For mens „dansk lensvæsen“ trods alt er en nogenlunde entydig størrelse, så er „europæisk feudalisme“ et monster med tusinde hoveder. Europæisk feudalisme i middelalderen kan være næsten hvad som helst, hvilket da også ses af den overvældende mængde af samfund, som er blevet udråbt til at have haft en form for feudalisme i stil med den vesteuropæiske: Japan under Shogunatet, Kina under De Stridende Stater, Gallien før Cæsar, Nordindien efter Guptaerne, Byzans under Comnenos-dynastiet, Osannerne, Mamlukkerne, Kilwa, Vijayanagar, Zuluerne ...

¹ Kristian Erslev: „Europæisk Feudalisme og dansk Lensvæsen“, *Historisk Tidsskrift*, 7. rk., II (1899-1900), s. 247-304.

Historiografi

I dette virvar kan man dog ane to europæiske grundopfattelser, som søges identificeret i andre verdensdele. Den ene grundopfattelse, der kan føres tilbage til Montesquieu, ser feudalismen som en decentral politisk ordning, hvorunder centralmagtens prerogativer er uddelegeret til lokale magthavere. Dette sker i form af et landområde eller len (feudum). I den anden grundopfattelse, som kan føres tilbage til Adam Smith, er feudalismen et socioøkonomisk system, præget af stort set selvforsynende godser. Med andre ord handler den første opfattelse om centralmagtens forhold til lokalmagten, mens den anden handler om lokalmagtens forhold til bønderne. Fra midten af 1700-tallet til slutningen af 1900-tallet udgjorde de to grundopfattelser hver sin forskningstradition uden ret meget gensidig kommunikation. Den første, juridisk prægede opfattelse blev domineret af retshistorikere som F.W. Maitland (1850-1906) i England og Marc Bloch (1886-1944) i Frankrig. Den anden, socioøkonomiske opfattelse blev domineret af økonomiske historikere og sociologer som Karl Marx (1818-83) og Max Weber (1864-1920). Den danske polemik mellem Erslev og Schall Holberg kan i det brede perspektiv opfattes som en fejde inden for den juridiske opfattelse af feudalismen, idet den historiske sociologi kun rigtigt etableredes her i landet med Erik Arup (1876-1951) nogle år senere. Implicit i begge opfattelser er den antagelse, at feudalismen er et tidligt og ret primitivt stadie i den europæiske historie, og ganske mange almene historikere (dvs., de som hverken er retshistorikere eller økonomiske historikere) har været tilbøjelige til at blande de to opfattelser sammen i en lidt uklar hybrid.

Retshistorikere forsøgte i 1800-tallet og det meste af 1900-tallet at give feudalismen og dens grundbestanddel, lenet, en præcis juridisk definition, men jo mere præcis definitionen blev, desto mere skrumpede den feudale verden, geografisk og kronologisk. Til sidst var den reduceret til kun at omfatte området fra Loire til Rhinen (med afstikere til England og Syditalien) og kun fra ca. 950 til 1150. I denne proces blev lenet også tematisk reduceret til at blive en primært militær ordning, hvis vigtigste punkt var, at lensmanden skulle yde sin lensherre en præcist defineret krigstjeneste (dvs. så og så mange ridde- re i så og så mange dage om året). Den belgiske historiker F.L. Ganshof (1895-1980) var i mange år den vigtigste repræsentant for denne juridisk definerede feudalisme.² Han var ganske på det rene med, at feudalisme med hans juridiske udgangspunkt ikke kunne være et fæl- leseuropæisk fænomen, men var tavs mht., hvad dette måtte betyde

² F. Ganshof: *Qu'est-ce que la féodalité?* Bruxelles 1944; *Feudalism*. London 1971 (1953).

for europæisk historie som helhed. I 1994 rettede Susan Reynolds (f. 1929) et angreb mod denne, sidste 'feudale bastion' og konkluderede brutalt, at det systematiske lensvæsen ved nærmere eftersyn var en juridisk fiktion, en måde, hvorpå kongemagten i den senere del af middelalderen kunne holde styr på undersåtternes forpligtelser og rettigheder.³ Denne sene juridiske fiktion var af retshistorikerne blevet opfattet som en politisk realitet for en tidligere periodes vedkommende. Med andre ord var normative kilder efter ca. år 1200 blevet brugt, som om de var deskriptive for perioden før år 1200.

Det „feudale åg“ afkastes

Der var ikke meget hjælp at hente til redning af feudalismen, hvis man i stedet definerede begrebet som et særligt socio-økonomisk system. Den doktrinære marxistiske opfattelse blev meget tidligt forkastet af historikere uden for Sovjetunionen som uholdbar. En mere fleksibel marxistisk-inspireret opfattelse havde derimod ganske mange tilhængere så sent som i 1970'erne. Den mest markante var Perry Anderson (f. 1938). Som ved den juridiske definition indskrænkedes den feudale zone til næsten ingenting, så snart man forsøgte sig med præcis definition af de socioøkonomiske relationer mellem godsejere og bønder. Men det mest knusende slag mod opfattelsen rettedes af Georges Duby (1919-1996). Han fejede sammenkoblingen mellem aristokratisk godsdrift og primitiv økonomi til side.⁴ I stedet for at facilitere selvforsyning med ringe handel havde aristokratisk jordejendom og opkrævning af afgifter fra bønderne netop været drivkraften i middelalderens urbanisering og handelens vækst. Hele grundlaget for at se feudalsamfundet som en tidlig og primitiv fase i den økonomiske udvikling bortfaldt derved. Den feudale struktur og den urbane struktur var to sider af samme sag. Den feudale økonomi var ikke en særlig primitiv form for præmoderne økonomi, men ganske enkelt præmoderne økonomi. Et af den (post-primitive) præmoderne økonomis definerende træk er, at et overskud presses ud af bønderne og derefter virker som drivkraft i udvekslingsøkonomi og specialiseret vareproduktion.

Men med en sådan løst defineret definition på det feudale blev feudalsamfundet mere eller mindre det samme som det, Moses I. Finley (1912-1986) kaldte et *litterært post-primitivt præindustrielt samfund*.⁵ Som feudalsamfund kvalificeredes dermed de fleste ikke-europæiske feudalismer fra ovenstående opremsning. Med andre ord har man siden

3 Susan Reynolds: *Fiefs and Vassals*, Oxford 1994.

4 Georges Duby: *Guerriers et Paysans, VIIe–XIIe siècles : premier essor de l'économie européenne*, Paris 1973.

5 Moses I. Finley: *The Use and Abuse of History*, London 1975, s.117.

ca. år 2000 i den internationale forskning befundet sig et sted, hvor man enten har en alt for ekskluderende definition, som nærmest ikke har eksisteret i virkeligheden, eller en definition så vag og inkluderende, at vældig mange, måske endda de fleste, førindustrielle samfund har været feudale. Ikke for intet viger mange medievalister i nutiden helt uden om begrebet.

Problemet i en nøddeskal

Denne dekonstruktion af feudalisme som nøglebegreb i den vesteuropæiske middelalder rejser uvilkårligt spørgsmålet, om man overhovedet kan tale om et vesteuropæisk kulturelt system i middelalderen. Det vil sige: Kan man overhovedet tale om politiske, økonomiske eller sociale fællesnævner i europæisk middelalder? Medievalisternes forsøg på at definere fællesnævner ud fra feudalisme er endt i en blindgyde – som Holberg-Erslev-debatten i sin tid. Men hvis vi nu anskuer den vesteuropæiske middelalder i et komparativt perspektiv med den samtidige islamiske verden, så vil en række alternative systemiske fællesnævner præsentere sig og indikere, at den vesteuropæiske middelalder som politisk, socioøkonomisk og kulturelt system er en meningsfuld generalisering. Dette essay er et bidrag til det relativt nye studie af middelalderen i globalhistorisk kontekst.

Til en begyndelse må man dog præcisere den helt overordnede konfessionelle fællesnævner i form af den romerskkatolske kirke. Det er den, der definerer, hvad 'Vesten' er i middelalderen, og på en måde også, hvad 'middelalderen' i den bredeste definition er. Den er perioden efter den romerske kejsermagts kollaps i de vestlige provinser, hvori den romerske kirke overtog flere af kejsermagtens attributter, og indtil reformationen, hvori (vest)kirken sprængtes. Med dette følger dog ikke nødvendigvis, at 'Vesten' i 'middelalderen' besad definerende økonomiske, politiske og juridiske fællestræk til erstatning for feudalismen, og mange historikere vil indvende, at de romerskkatolske samfund i denne lange periode netop var meget forskellige, eksempelvis med hensyn til produktion, velstand, alfabetiseringsgrad, administrative strukturer, lærdomslivets kompleksitet mm.

Feudale institutioner, komparativt belyst

Når man anskuer den vestlige middelalder i sammenligning med de samtidige islamiske riger, bliver det oplagt at tale om middelalderen som udgørende et sociopolitisk system, en kultur om man vil. Det må dog understreges, at mit fokus har været på perioden fra 900-tallet til 1400-tallet. Det vil sige, fokus har været på perioden, efter at den karolingiske, henholdsvis abbasidiske centralmagt mistede grebet om provinserne.

Og nej, sagen er ikke den, at de katolske riger og lande var feudale i den post-karolingiske epoke, mens de islamiske riger og lande ikke var det i den post-abbasidiske, det turde være klart ud fra ovenstående redegørelse for feudalismebegrebets elendighed. Desuden var både den katolske og den islamiske verden i besiddelse af en lang række af åbenlyse ligheder, hvilket skyldes, at begge havde kerneområder i den gamle, romerske verden med sammenligneligt produktionsapparat. Begge havde religiøst afsæt i abrahamitisk monoteisme, og begge havde et lærdomsliv med et stærkt hellenistisk islæt. Sammenlignet med eksempelvis Kina eller Mesoamerika er det således først og fremmest ligheder og ikke forskelle, der kendetegner komparationen mellem den katolske og den islamiske verden i perioden, men disse ligheder gør netop, at de relativt små forskelle træder meget skarpt frem.

For at begynde med lenet (feudum) i feudalismen, lenet forstået som en enhed af jord afstået fra centralmagten til finansiering af kavaleri, så fandtes der i ganske mange islamiske lande på forskellige tidspunkter en lignende institution.⁶ Denne var kendt under flere forskellige navne i forskellige riger, *iqta*, *timar*, *tuyul* eller *soyurghal*, men lad os for nemheds skyld nøjes med at kalde fænomenet for *iqta*. En *iqta* var et stykke land, ofte modsvarende en landsby, som blev overdraget en mand, der så skulle tjene som fuldt udrustet ryttersoldat i centralmagtens hær. Altså en form for 'ridder'. Alternativt kunne jordstykket være en hel del større, og indehaveren skulle så ikke alene stille med sig selv, men også med 10-20 andre fuldt udrustede ryttersoldater. En *iqta* minder kort sagt om de militære len, som i Europa især kendes fra Frankrig og England, med den mest systematiske brug i sidstnævnte rige. I den islamiske verden blev *iqta* mest systematisk anvendt i Egypten under mamlukkerne (1250-1517).⁷ I Europa blev militære len ikke anvendt af alle lande og heller ikke i lige stort omfang. De eksisterede eksempelvis ikke i Danmark (her havde Erslev ganske ret). Noget lignende gjorde sig gældende i den islamiske verden. Her blev *iqta* heller ikke anvendt af alle eller i lige stort omfang. Med andre ord kan sådanne 'ryttergodser' ikke siges at have udgjort et konstituerende samfundselement i nogen af de to civilisationer. Men bevæger vi os hen mod ejerforhold, træder en ganske anderledes kontrast frem. Det viser sig nemlig, at godserne i kristenheden i praksis var arvelige jordegodser, også selv om man opretholdt en fiktion om, at de var udlånt fra centralmagten. I den islamiske verden derimod var de aldrig arvelige, hverken de jure eller de facto. En *iqta* var et stipendie, som inde-

6 Ann K.S. Lambton: „The evolution of the Iqta in Medieval Iran“, *Iran*, 5 (1967), s. 41-50.

7 David Ayalon: *The Mamluk Military System*. London 1979.

haveren kunne nyde, enten på livstid eller i en kortere periode, men der findes ingen sikkert dokumenterede tilfælde, hvor de gik hen og blev arvelige. Inden for Vesteuropas grænser var forskellen mellem riger med eller uden militære len ikke ret stor. I begge tilfælde havde man et arveligt aristokrati, hvis indtægter stammede fra de facto arvelige jordegodser. Generation fulgte generation af adelige jordbesiddere i de samme lokalområder. I den islamiske verden var iqta som sagt aldrig arvelige. De kunne derfor passende bruges til at belønne „nye“ mænd. I visse tilfælde, bl.a. Osmannisk Anatolien, var selve statussen som indehaver af et iqta arvelig, men sønnerne i hver generation fik iqta i et andet område end faderen. Dette princip var centralmagten yderst bevidst om, så ingen slægter fik mulighed for at opbygge slægtsgodser på samme sted.

I Egypten, den islamiske verdens mest systematiske version af iqta-modellen, var iqta-indehaverne militære slaver (mamalik) stammende fra lande hinsides Dar al-islam. De var typisk fra Kaukasus, Centralasien eller Rusland. Som børn eller helt unge sendtes de som krigsfanger ind i den islamiske verden, hvor de konverteredes og modtog militær træning. Som voksne udgjorde de, stadig med juridisk status af slaver, ryggraden i den egyptiske hær. Disse militære slavers børn blev ikke slavesoldater selv, men sendtes ud i samfundet som ganske almindelige egyptere. Slavesoldater var med andre ord et førstegenerationsfænomen. I princippet kunne ingen 'ridderslægter' opstå under denne ordning. Dog lader det til, at slavesoldaternes øverste officerer gjorde en undtagelse for deres egne familiers vedkommende. I store dele af den islamiske verden fandtes ikke noget, som med rette kan kaldes en godsejerklasse, i hvert fald ikke, hvis godsernes arvelighed ses som et konstituerende aspekt ved en sådan. Der var dog andre regioner, hvor man dog trods alt må tilstå en slags godsejerklasse eksistens. Det gælder en betragtelig del af det storiranske område (Iranshahr). Her fandtes et segment af større jordejere i en betydelig del af perioden 900-1400. Vi taler altså vel at mærke ikke om storbønder, kulakker om man vil, men om rigtige godsejere med andre til at dyrke jorden for sig. Man bør dog lægge mærke til, at mens godsejere i Europa altid var en del af den politiske elite med adgang til politisk magt, så lader det til, at nok så meget godsejendom i det østlige Iran ikke gjorde ejerne til en del af den politiske elite.⁸ Man kunne enten være skatteopkræver eller skatskyldig jordejer. Skatteopkræveren kunne enten sende skatteprovenuet til hovedstaden eller bruge det til at finansiere eget våbenudstyr. Jordejeren kunne være stor eller lille, men var altid under skatteopkræveren, juridisk og socialt. For en god ordens skyld

⁸ Lambton 1967, s. 47.

skal det understreges, at islamisk ret opfattede al landbrugsjord i erobret land som tilhørende hele det muslimske samfund (umma). Dette forhindrede dog ikke, at bønder, små og store, kunne sidde med officiel og arvelig ret til at dyrke bestemte stykker jord, en ret, som umiddelbart smager af ejerskab.

Når vi overordnet ser på elitens struktur i Vesteuropas middelalder og de samtidige islamiske riger, fremstår Europas verdslige elite som udpræget *patrimonial*, dvs. med en magtposition, der hvilede på (fædrene) arv. Den islamiske elite var i langt højere grad *prebendial*, dvs. med positioner, der hvilede på offentligt tildelte prebender (stipendier). I nogle tilfælde kunne en slægt henregne sig til eliten i adskillige generationer, men uden tilknytning til samme lokalområde.

I europæisk sammenhæng var prebender uomgængelige inden for kirken. Men kirken var en autonom organisation, hvor medlemmerne oven i købet (officielt) levede i cølibat og således vedblivende var et førstegenerations-fænomen. Den var et sted, hvor eliten kunne sende overskydende personer hen. Den verdslige elite, hvorfra i øvrigt størstedelen af højgejtigheden rekrutteredes, var ikke prebendial.

Monarkier og dynastier

Et andet særkende ved de islamiske riger i perioden medvirkede i sig selv til flere nye familier inden for eliten og mindre 'gammel adel'. Gang på gang kan vi konstatere, at når et kongeligt dynasti udskiftedes, så udskiftedes hele eliten, og nye familier tog de gamles plads. Den nordafrikanske historiker ibn Khaldun (1332-1406) byggede hele sin islamiske universalhistorie *al-Muqaddimah* op omkring dette tema. Han beskrev, hvordan (islams) verdenshistorie struktureredes af, at beduinstammer i ørkenen først opildnedes af islamiske vækkelsesprædikanter.⁹ Temaet i vækkelsen var altid, at man skulle vende tilbage til den simple, rene islam, som praktiseredes af Muhammed og hans nærmeste efterfølgere. Denne form for vækkelse har sit eget udtryk, *tajdid*, på arabisk. Dernæst samlede ambitiøse ledere ørkenstammerne omkring sig og erobrede byerne og de tætbefolkede områder med løfte om at omstyrte den dekadente og korrupte islam, der havde vundet indpas dér. Når det var gjort, udskiftedes hele eliten med høvdingens stammefrænder, der satte sig på statsapparatet og militæret. I begyndelsen prægedes den nye elite af en stærk slægts-solidaritet (*asabiyyah*), men efterhånden som det simple ørkenliv kom på afstand, mistedes både solidariteten, hårdførheden og de militære dyder, der havde bannet vejen for magtovertagelsen. Efter tre generationer blev styret deka-

⁹ Abd al-Rahman ibn Muhammad ibn Khaldun: *Al-Muquaddimah*, Princeton 1967.

dent og korrupt, hvorved der banedes vej for en ny erobringbølge fra ørkenen, og cyklussen var komplet. Dette mønster forekom gang på gang i perioden 900-1400, som man da også har kaldt for den *khal-dunianske* epoke. Det bør dog også noteres, at osmannerne efter år 1400 opnåede større dynastisk stabilitet, og at erobrere fra ørkenen, opildnet af tajdid og bundet sammen af asabiyyah, efterhånden blev sjældne (saudierne er det sidste fuldt vellykkede eksempel). I Europas historie er dynastiske omvæltninger med efterfølgende udskiftning af hele eliten undtagelsen. Det eneste eksempel, jeg kan komme på, er England i 1066.

Stamme og stat

På lokalt niveau kan der imidlertid også tydeligt ses strukturelle forskelle i den sociale anatomi i den islamiske, henholdsvis den katolske verden. Det er i denne sammenhæng vigtigt at gøre sig klart, at man ikke bør anskue disse forskelle ud fra et lineært evolutionistisk perspektiv. Man bør altså ikke anskue de to som repræsenterende samme sociale progression, hvor den ene blot er mere fremskreden end den anden. Der var ikke tale om, at sociale forhold i den islamiske verden var en avanceret udgave af forholdene i den katolske del af verden eller omvendt. I den islamiske verden spillede slægtskab ud over den nærmeste familie en større rolle, end tilfældet var i det kristne Vesteuropa. Især inden for de arabisktalende dele af den islamiske verden er agnatiske grupper fortsatte store betydning velkendt og veldokumenteret fra islams tidlige århundreder til vore dage.¹⁰ I moderne, urbane miljøer er klaner og stammer ikke den mest iøjnefaldende form for social organisation i den arabiske verden, men som vi har set i Irak efter 2003 og i Syrien og Libyen efter 2011, kan statsmagtens kollaps give de på slægtskab byggede grupper en uventet genoplussen som den vigtigste organisation i samfundet og det eneste værn mod totalt kaos. Det viste sig i disse tilfælde, at stammerne og klanerne hele tiden havde været der.¹¹ I eksempelvis Irak byggede Saddam Hussein sit regime på stammefrænder, der som koncentriske cirkler omgav ham. Næsten hele statsapparatet var bemanded med sunnimuslimske arabere, skønt disse udgjorde en minoritet i landet som helhed. Højere embeder bemandedes af medlemmer af stammen al-Bu Nasir (Husseins stamme). Den øverste top af statsapparatet og hele sikkerhedssystemet rekrutteredes fra Beijat klanen (Husseins klan). Traditionelt opereres i den arabiske verden med følgende niveauer inden for agna-

¹⁰ Alois Musil: *The Manners and Customs of the Rwala Bedouins*, New York 1928.

¹¹ Toby Dodge: *Inventing Iraq: The Failure of Nation Building and a History Denied*, New York 2003.

tisk slægtskab: En persons nærmeste familie er del af en udvidet familie (khams), som er en del af et „hus“ (beit), som er en del af en klan (fukhdh), som er en del af en stamme (ashira), der somme tider er en del af en stammeføderation (qabila). Over føderationens niveau finder vi sub-etniske kategorier som sunni-arabere.

Det viser sig, at denne form for agnatisk appropriation af statsapparatet er forekommet i hele den islamiske historie, men især blandt de etniske arabere og allermest i den khaldunianske epoke. Ibn Khaldun beskrev konsekvent slægtsolidariteten som stærk i forbindelse med ørkenstammerne, ikke i forbindelse med byboerne, men samtidig lagde han meget stor vægt på agnatisk slægtskab som almindelig social indikator. Denne positive opfattelse af slægtskab er i overvældende grad til stede i den islamiske litterære tradition, bl.a. i diverse udtalelser, der tillægges profeten.¹² Denne positive opfattelse af agnatisk slægtsolidaritet giver sig udslag i valg af ægtefælle, hvor der er en stærk tendens til ægteskab mellem nært beslægtede på fædrene side. Slægten har været og er fremdeles det netværk, der udnyttes til job og karriere. Er statsmagten svag, er slægten den vigtigste garant for personlig sikkerhed. Er staten stærk, er slægten det vigtigste værn mod myndigheders magtmisbrug. Ernest Gellner (1925-1995) har gjort gældende, at slægtskab i traditionelle nordafrikansk-arabiske samfund er elastisk og situationelt, at to klaner, der indgår en alliance, til lejligheden opfinder en fælles forfader for deres klaner.¹³ Det vil sige, at de to stamfædre til klanerne A og B fremover opfattes som sønner af X. Denne form for manipulation er veldokumenteret, men den kan kun anvendes, hvis A og B ligger langt tilbage i tiden, og kun hvis begge tilhører samme etniske og sub-etniske gruppering. En arabisk klan kan ikke indgå en sådan forbindelse med en berbisk.

Al denne tribalisme kan virke gammeldags, for ikke at sige forhistorisk på en moderne vesterlænding, men man skal bide mærke i, at sådanne samfund med stærke agnatisk slægter eksisterede i historisk tid samtidig med statsmagter og i symbiotisk forhold til disse. I middelalderen havde den islamiske verden (igen med hovedvægt på den etnisk arabiske del) en samfundsform, som gav plads til både staten og stammen. Der var altså ikke tale om, at „stammesamfund“ var noget, der kom før „statssamfund“. At forekomsten af en statsmagt med skatteoprævning, skriftlig administration og stående hære skulle udelukke forekomsten af klaner og stammer, er en vesteuropæisk misforståelse, der bundler i, at Vesteuropa ikke har haft de to ting samtidig i mid-

¹² Eksempelvis Sahih al-Bukhari 5643; Sahih Muslim 2555.

¹³ Ernest Gellner: *Nations and Nationalism*, London 1983; *Muslim Society*. Cambridge 1981; *Saints of the Atlas*, Chicago 1969.

delalder og nyere tid. Det er i øvrigt langt fra sikkert, at det nordvestlige Europa på noget tidspunkt i forhistorisk tid har haft klaner og stammer i den agnatiske forstand.¹⁴

Herskab og slægtskab

Hvad så med situationen på vore breddegrader, før stærke statsmagter med magtmonopol udvikledes, hvad var der da af strukturer i samfundet til at hindre totalt kollaps? Først og fremmest var der hierarki og herskab. Herskab har historisk fungeret som et alternativ til slægtskab. Herskab mellem herrer og tjenestefolk, mellem bønder og godsejere, mellem urbane patriciere og urban almue. Der var meget herskab i middelalderens Europa. Det udfyldte mange af de roller, som slægtskab gjorde i den arabisk-muslimske verden. Dertil kommer så kirkens åndelige regimente, hvori forholdet mellem klerus og lægfolk også med visse modifikationer kan opfattes som et herskabsforhold. Ud over herskab var der også slægtskab, men ægte, biologisk slægtskab var en underordnet størrelse, så snart man kom ud over de allernærmest beslægtede (forældre, børn og søskende). Til gengæld fandtes forskellige former for kunstigt slægtskab i form af gilder, broderskaber og diverse andre korporationer. Overordnet set var der i løbet af senmiddelalderen en tendens til, at korporationerne voksede i antal og betydning.¹⁵

Før kristenheden kom så vidt, dvs. i den tidligere del af middelalderen, er der dog ingen tvivl om, at herskab var den vigtigste form for social organisation. Men herskab er ikke en social organisationsform, der er særligt fremtrædende ved moderniteten, herskab er, ligesom slægtskab, en organisationsform, der rigtigt kommer til sin ret under simple, førmoderne omstændigheder. Vi bør lægge den opfattelse væk, at slægtskab er noget, der kronologisk kommer før herskab i social organisation.

Til gengæld bør enten slægtskab eller herskab komme allerførst i en sociologisk beskrivelse af et præmoderne samfund, hvori én af disse to institutioner betyder meget. Den tyske historiker Otto Brunner (1898-1982) beskrev med særligt henblik på Østrig i 1400-tallet, at den fyrstelige husholdning var den institution, der holdt samfundets øvre

14 Alexander Callander Murray: *Germanic Kinship Structure*, Toronto 1983. Jacob Tullberg: „Var Danmark nogen sinde et stammesamfund?“, *1066*, nr. 3, 2010, s. 23-31.

15 Tine de Moor: „The Silent Revolution: A New Perspective on the Emergence of Commons, Guilds and Other Forms of Collective Action in Western Europe“, i Jan Lucassen, Tine de Moor & Jan Luiten van Zanden (red.): *The Return of the Guilds*, Cambridge 2008, s. 179-212.

lag sammen.¹⁶ Den almindelige adel sendte sine sønner og døtre til tjeneste ved fyrstens hof, hvor de levede i flere år som pager, riddere og adelige jomfruer. Dette, ikke det formelle vasalforhold, lenseinden, var den afgørende faktor, der sammenbandt fyrstens territorium. Den samme husførelse, men i mindre omfang, kunne genfindes længere nede i samfundet. Den typiske husbonde på et givet niveau i samfundet knyttede til sin husstand unge mænd og kvinder fra samme eller et lavere socialt niveau. Otto Brunner kaldte denne sociale grundstruktur for *Hausherrschaft*, og jeg kan kun tilslutte mig den opfattelse, at *Hausherrschaft* var umådeligt vigtigere end *Lehnsherrschaft*. Brunners analyse kan med fordel udstrækkes til det meste af den vestlige kristenhed i det meste af middelalderen. Husstanden var umådeligt vigtig, ikke fordi den indeholdt synderligt mange biologisk beslægtede, typisk kun et enkelt ægtepar med mindreårige børn, men fordi den derudover rummede et antal ikke-blodbeslægtede. Herskab kan ikke eksistere uden rang og hierarki, men man må gøre sig klart, at herskab også kan være en ramme for social mobilitet. Mange af de unge mænd, der efter tjeneste som pager blev væbnere eller endda riddere, havde en baggrund, der var alt andet end ridderlig. Selv om der naturligvis er forskel på en karl hos en storbonde og en page ved hoffet, bør man lægge mærke til, at alle sociale grupper og begge køn havde den grundlæggende samme form for livscyklus. Først en tidlig barndom hos egne forældre. Så en ungdom, hvor man i et kortere eller længere åremål var i huset hos andre, og endelig et voksenliv, hvor man som husbonde og husfrue fik egen husstand. Det skal dog siges, at nogle forblev i tjeneste hele livet. Denne livscyklus var nærmest universel i Nordeuropa, hvorimod den i Sydeuropa i hovedsagen var et hoffligt fænomen.¹⁷ I international forskning har man længe været bevidst om betydningen af patronage og klientelisme i førmoderne samfund, men med absolut hovedvægt på patron/klient-relationer, hvori patronen tilhører samfundets øverste del. Men livscyklus-tjeneste fandtes også på bøndernes niveau.

Livscyklus-tjeneste og slaveri

Det er ofte blevet fremhævet, at opdelingen i en privatsfære og en offentlig sfære er irrelevant for den vestlige middelalders vedkommende. Husstanden var det, som bandt mennesker med forskellig oprindelse sammen, ikke et lukke om en bestemt biologisk familie. Når den føromtalt livscyklus var noget nær universel, i hvert fald i Nordeuropa, så blev herskab, ikke slægtskab, ikke bare samfundsinsti-

¹⁶ Otto Brunner: *Land und Herrschaft*, Darmstadt 1973 (1939).

¹⁷ David Herlihy: *Medieval Households*, Cambridge, Massachusetts 1985.

on nummer ét; det enkelte menneskes liv og karriere formedes af omstændighederne, hvorunder det kom i tjeneste hos andre. I den historiske debat om feudalisme er familiestruktur, kønsroller og hushold nærmest ikke blevet nævnt. Alle deltagerne har taget familien for givet.

Seriøse studier af husstand og familiestruktur i middelalder og nyere tid går tilbage til slutningen af 1960'erne, men har stadig et nicheagtigt præg. Det er en skam, for netop husholdets og familiens struktur og de dertil knyttede omgangsformer og kønsroller indtager en meget central plads, hvis man ser på tingene komparativt.

Der lader til at være en form for korrespondens mellem indførelse af livscyklus-tjeneste som almindeligt udbredt fænomen og bortfaldet af slaveriet i Nordeuropa. Den almindeligt udbredte forklaring er, at man løb tør for hedninger at trælbinde efter år 1000. Der er et element af sandhed i dette, men også kun et element. I senmiddelalderen importerede italienerne „tatariske“ slaver fra fjerne dele af Asien.¹⁸ Den islamiske verden distribuerede ligeledes millioner af slaver over tusindvis af kilometer, så den geografiske afstand til nærmeste slaveleverandør er et problem, der kan overkommes. Så er der jo også at ihuskomme, at slavejagter var tilladte og udbredte blandt de kristne indbyrdes indtil Synoden i Koblenz (922).¹⁹ Men det helt centrale forhold er, at man kun frivilligt udfaser slaveriet, hvis man kan skaffe arbejdskraft på anden måde. Det er her livscyklus-tjenere kommer ind i billedet. Hvis man kan få unge drenge og piger fra egen region til at forstå de huslige opgaver, så har man ikke længere brug for slaveriet som institution. Den tidlige middelalders slaveri var udelukkende et husligt fænomen. De store romerske slavedrevne latifundier var forsvundet længe forinden. Det samme var de store slavedrevne kejserlige manufakturer. Hvad anvendelsen af slaver til seksuel adspredelse angår, så havde dette i princippet været forbudt af kirken siden 600-tallet. Om dette forbud bidrog til slaveriets senere forsvinden, er et åbent spørgsmål, men i princippet gav det én grund mindre til at holde slaver.

Den kendsgerning, at livscyklus-tjeneste var mere almindelig i Nordeuropa end Sydeuropa, må antages at være forbundet med det fortsatte, omend reducerede, slaveri i Italien og Spanien middelalderen ud. En direkte kausalitet i de enkelte nordeuropæiske regioner mellem slaveriets forsvinden og livscyklus-tjenestens gennembrud

¹⁸ Iris Origo: „The Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Fourteenth and Fifteenth Century Florence“, *Speculum*, bd. XXX, nr. 3 (1955), s. 321-366.

¹⁹ John Gillingham: *Christian Warriors and the Enslavement of Fellow Christians*. I M. Aurell & C. Girbea (red.): *Chevalerie et christianisme aux XIIe et XIIIe siècles*, Rennes 2011, s. 237-256.

forekommer plausibel med den viden, som er tilgængelig i dag, men mere forskning på området vil være belejlig. Foreløbig har det meste forskning på området fokuseret på perioden efter år 1500.²⁰ Sikkert og vist er det, at udbredt livscyklus-tjeneste fordrer sociale normer og kønsroller, der faciliterer relativt afslappede omgangsformer mellem unge mennesker af forskelligt køn.

I den islamiske verden var husstanden meget anderledes. Den omfattende sociale (og romantiske) kontakt mellem ikke-beslægtede unge kvinder og mænd var (i hvert fald formelt) bandlyst. Boligen var (og er) delt i en mandlig og kvindelig del (haremmet). I stedet for pager og tjenere var der slave-eunukker, i stedet for tjenestepiger og adelige jomfruer var der slavinder.²¹ Det siger sig selv, at de omgangsformer, der udfoldedes under disse omstændigheder, måtte være forskellige fra de europæiske, især nordeuropæiske, men dertil kommer den familieforms konsekvenser for det omgivende samfund. I agnatiske samfund bliver husstanden til en del af den biologiske slægt, og det er ikke for ingenting, at det arabiske ord for hus (beit) indgår i talrige vendinger, der relaterer til agnatisk slægtskab. De eneste udefrakommende, som kunne indgå i denne struktur, var kvinder og eunukker, hvoraf de første kunne blive hustruer, og de sidstnævnte var slaver bragt ind fra landene hinsides Dar al-islam. Der var med andre ord tale om personer, der ved deres indtræden i husstanden havde fået brudt båndene til deres tidligere slægt. Med den arabiske præference for ægteskab mellem søskendebørn kan man endda sige, at kvinderne allerede var i slægten i forvejen. Husstandsstrukturen forstærkede altså slægtskabsstrukturen, som det også er tilfældet i de fleste arabiske lande i nutiden.

Social organisation på landet i Andalusien

Nu kunne man fristes til at tro, at den forskellige vægt, som lagdes på slægtskab i Europa og Mellemøsten, på en eller anden måde skyldtes naturgeografiske forhold. Her er der grund til at huske på, at en betydelig del af den islamiske „Orient“ udgjordes af middelhavslande med samme grundlæggende form for klima og landbrug som de kristne middelhavslande. I tilfældet Andalusien har vi endda et muslimsk land, som blev erobret af de kristne for derefter at få en stor del af befolkningen skiftet ud med tilflyttere fra nord. Her ser vi altså to for-

²⁰ Mikolaj Szoltysek: „Households and Family Systems“, i Hamish Scott, *The Oxford Handbook of Early Modern European History, 1350-1750*, bd. 1, Oxford 2015, s. 313-341.

²¹ Bernard Lewis: *Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry*, New York 1990.

skellige design af præmoderne social organisation udfolde sig i den selv samme naturgeografiske ramme.

Først er det dog nødvendigt at rydde en misforståelse af vejen. Det var tidligere en ganske udbredt forestilling, og ikke kun i populære værker, at maurernes erobring af Andalusien indbefattede dette områdes omdannelse til én stor, kunstvandets oase. Og nogle århundreder senere, at denne oase forfaldt efter den kristne generobring.²² Dette billede er forkert. Kunstvandingsanlæg af betydeligt omfang eksisterede i Sydspanien i den romerske periode. Fluktuationer i det kunstvandede areal i folkevandringstiden fulgte overordnede demografiske tendenser.²³ Men under det mauriske herredømme udgjorde kunstvandets land aldrig en større del af den samlede landbrugsjord. Det fremgår tydeligt af nogle jordebøger, som blev lavet i forbindelse med den kristne generobring. Det gælder eksempelvis en jordebog for Sevilla-området, som blev udarbejdet umiddelbart efter ophøret af det mauriske herredømme i 1248. Det fremgår heraf, at Sevilla-området rummede, hvad der svarer til 590 ha kunstvandets jord til frugthaver, grøntsager og ris. Dette skal ses i forhold til 213.607 ha med korn, 43.012 ha med oliven og 1402 ha med vin.²⁴ Kunstvandets land var med andre ord undtagelsen i Sevilla-området (og næsten alle andre steder i Andalusien). Med sådanne tal i baghovedet er der ikke bare grund til at være skeptisk over for den positive og romantiske fortælling om Andalusien som en liflig oase fra *Tusind og en Nats Eventyr*. Også Karl Wittfogels (1896-1988) tilsvarende negative fortælling om „orientalsk despoti“ må afvikles. Det var Wittfogel, som postulerede, at fællesnævneren for alle enevældige ikke-europæiske stater var storstilet kunstvandingsorganiseret af statsmagten.²⁵ Angiveligt var staten under sådanne forhold i stand til at udøve totalt herredømme, fordi den kontrollerede kunstvandingsanlæggene og derigennem produktionen som helhed – som en førindustriell udgave af Sovjetunionen. Den „asiatiske produktionsmåde“ er hermed tørlagt, i hvert fald for Andalusiens vedkommende, hvor kunstvandingskun praktiseredes på langt under én procent af landbrugsarealet.

Den form for landbrug, som etableredes efter den kristne gen-

²² Andrew M. Watson: „The Arab Agricultural Revolution and its Diffusion, 700-1100“, *The Journal of Economic History*, 34, nr. 1 (1974), s. 8-35.

²³ K.W. Butzer, J.F. Mateu, E.K. Butzer & P. Kraus: „Irrigation Agrosystems in Eastern Spain: Roman or Islamic Origins“, *Annals of the Association of American Geographers*, 75, nr. 4 (1985), s. 479-509.

²⁴ Manuel González Jiménez (udg.): *Repartimiento de Sevilla*, Barcelona 1990.

²⁵ Karl Wittfogel: *Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power*, New Haven 1957.

erobring, var altså nærmest identisk med landbruget i den mauriske periode, med stor vægt på dyrkning af korn, oliven og vin på ikke-kunstvandet jord, kort sagt typisk middelhavslandbrug. Men selv om jorden, klimaet og dyrkningsmetoderne var de samme, var den sociale organisering meget forskellig. I den mauriske tid udgjordes bondebefolkningen af berbiske, arabiske eller arabiserede befolkningselementer. Arabiseringen (og islamiseringen) var afsluttet i perioden efter år 1100, hvorfra vores kildemateriale stammer. Som i Nordafrika og Mellemøsten var større agnatiske slægtsfælleskaber overordentligt vigtige i Andalusien, og det gælder vel at mærke bondebefolkningen. Der var, som ibn Khaldun bemærkede, nærmest ingen nomader i Andalusien. Men den stærke orientering mod agnatisk slægtskab var tydelig også i *al-Riff*, bondelandet langt fra ørkenen. Det skriftlige materiale, som ligger til grund for vores viden om bondelandets organisation, er skrevet af statslige skatteopkrævere. De var selvfølgelig interesseret i, at skatterne blev betalt, men var ellers uinteresserede i bøndernes forhold. De var ikke engang interesseret i, hvem der individuelt var skatskyldig og hvor meget. De tog udgangspunkt i, at jorden dyrkedes af agnatiske klaner. Hvem der ejede hvad inden for klanen, eller om klanen kollektivt ejede alt, var skatteopkræverne ikke interesseret i. Heller ikke hvor stor en grad af kollektivism og fællesdyrkning, der praktiseredes. Den største nulevende autoritet på området, Thomas F. Glick (f. 1939), hælder mod en ret høj grad af individualisme, men kildernes sparsomhed maner til forsigtighed.²⁶ Vi ved heller ikke, om maurerne opererede med bondegården som en fast enhed, der eksisterede uafhængigt af den aktuelle besidder, eller om jord, bygninger mm. hele tiden var i cirkulation mellem dyrkerne. Det eneste vi ved er, at den statslige administration opererede med slægtsbaserede kollektiver, og at man efter den kristne generobring indførte individuelt fæste, hvorefter den enkelte bonde var ansvarlig for betalingerne. Den mauriske skatteopkræver var ikke godsejer og blev hyppigt flyttet til andre distrikter. Det var karakteristisk for Andalusien, at efter den kristne generobring indrettede den castilianske adel private borge i, hvad der under maurerne havde været kollektive flugtborge. Der var ingen godser i maurernes Andalusien og heller ingen private borge.²⁷

Der fandtes således i det mauriske Andalusien ikke det, som vi kan opfatte som en godsejerstand i den normale betydning af ordet. Der var nogle prebender, som emiren kunne skænke sine favoritter, men de lader ikke til at have været arvelige. Dette ændrede sig så til gen-

²⁶ Thomas F. Glick: *Irrigation and Society in Medieval Valencia*, Cambridge, Mass. 1970.

²⁷ Thomas F. Glick.: *From Muslim Fortress to Christian Castle*, Manchester 1995.

gæld efter generobringen, hvor jordebøgerne beretter om ekspansion af et aristokrati i lige så høj grad som ekspansion af kristendommen. Faktisk mere, for i mange tilfælde blev mauriske bønder boende, nu med arveberettigede kristne jordejere over sig i stedet for muslimske skatteopkrævere. I andre tilfælde flygtede den muslimske bondebefolkning eller blev fordrevet efter opstande. Derefter rykkede kristne bønder fra nord ind i stedet. Bønderne fik overdraget individuelle jordlodder i arveligt fæste, og den slægtsorienterede brugsform, uanset graden af kollektivism, forsvandt. I de tilfælde, hvor kunstvandsanlæg blev overtaget af kristne bønder, overgik organisationsformen fra ægte, biologisk slægtskab til gildeorganisationens kunstige slægtskab. Dette forhold er særligt godt belyst for Mallorcas vedkommende.²⁸

Vi ser altså her to ret forskellige udgaver af social organisation, den ene baseret på slægtskab og statslige administratorer, den anden på herskab og aristokrati. Det er temmelig meningsløst at betragte den ene af disse organisationsformer som mere moderne end den anden, når begge frem for noget andet var førmoderne.

Urban organisation 1000-1500

Hvis man vælger at se på urban organisation, hvilket billede tegner sig så? Som fremhævet ovenfor var den islamiske verden, især dens arabiske del, i høj grad organiseret ud fra agnatisk slægtskab, men samtidig var (og er) det meget småt med formelt lederskab inden for en given klan eller stamme.²⁹ Det endnu levende slægtsoverhoved fremstår typisk som leder af sine efterkommere i patrilinejen, men i grupper, der er defineret ved en forfader, der døde for årtier eller århundreder siden, har der typisk ikke eksisteret officielt institutionaliseret lederskab. Den moderne betegnelse sheikh er således næsten overalt en uformel hædersbetegnelse, ikke en egentlig myndighedstitel. På den urbane scene medførte dette, at man næsten aldrig så klanhøvdinge eller lignende som formelle ledere af større grupperinger. I stedet prægedes bylivet af fraktioner.³⁰ Fraktionerne var igen konstitueret

²⁸ Próspero de Bofarull y Mascaró (udg.): *Repartimientos de los reinos de Mallorca, Valencia y Cerdena*, Barcelona 1856; David Abulafia: *A Mediterranean Emporium: The Catalan Kingdom of Mallorca*, Cambridge 2002.

²⁹ Robert F. Murphy & Leonard Kasdan: „Agnation and Endogamy: Some Further Considerations“, *Southwestern Journal of Anthropology*, 23, nr. 1 (1967), s. 1-14.

³⁰ Robert Irwin: „Factions in Medieval Egypt“, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 2 (1986), s. 228-246; Richard W. Bulliet: *The Patricians of Nishapur: A Study in Medieval Islamic Social History*, Cambridge, Mass. 1972; Ira M. Lapidus: *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Cambridge, Mass. 1967.

ud fra etniske, sub-etniske og tribale segmenter. Inden vi nu udråber de europæiske byer i middelalderen til at have været mere moderne, så bør det ihukkommes, at den gamle idé om middelalderbyen som modernitetens forpost faktisk taget ikke nyder nogen opbakning længere blandt medieevalister. Vel var den sene middelalders vesteuropæiske by mindre aristokratisk end sine omgivelser, men den var langt fra moderne af den grund. Herskab betød overvældende meget. Ikke kun mellem herskab og tjenestefolk, men også mellem patriciere og almue, og mellem mestre, svende og lærlinge. Byen var alt andet end egalitær. Men alligevel havde kunstigt (og i princippet egalitært) slægtskab meget at sige, først og fremmest i kraft af gilder og gilde-lignende organisationer som velgørende stiftelser. Byens formelle styrende organer som byråd, borgmestre etc. forstås bedst gennem herskabets og gildernes perspektiv. Man kan godt sige, at de fleste af Vesteuropas byer i senmiddelalderen styredes internt som republikker, men i så fald aristokratiske republikker.

Det republikanske element var derimod helt fraværende i de islamiske lande i samme periode. Ikke en eneste by, som moderne forskning har kendskab til, havde en form for republikansk styre. Med hensyn til den vigtige, formative fase i den islamiske historie har Jørgen Bæk Simonsen undersøgt, om Mekka og Medina på Muhameds tid kunne opfattes som bystater, men hans konklusion var negativ.³¹ Går vi længere frem i tiden, er billedet det samme. Der har været konsensus om fraværet af egentlige kommunale instanser længe, og der er ingen tegn i den nyeste forskning på, at det skulle ændre sig.³² Fraværet af formelle kommunale forsamlinger er et af de definerende træk ved den islamiske by i middelalderen. Man må med det samme gøre sig klart, at dette på ingen måde skyldes, at bylivet var svagt udviklet. I tiden før år 1000 var urbaniseringen mere markant i den islamiske verden end i den katolske, med residensbyer som Cordoba, Cairo og Bagdad, der klart overgik kristenhedens største byer i indbyggertal. I den senere del af middelalderen har urbaniseringsgraden nok været nogenlunde den samme, men der er ikke grundlag for at antage, at byerne i den islamiske verden som helhed var fattigere eller havde lavere alfabetiseringsgrad. Alligevel glimrer formelle kommunale institutioner ved deres fravær. Byerne styredes af guvernører, der ofte konsulterede ulemaen (den lærde del af bybefolkningen), men aldrig lod ulemaen få officiel magt uden for statsapparatet.

³¹ Jørgen Bæk Simonsen: „Mecca and Medina, Arab City-States or Arab Caravan-Cities“, i Mogens Herman Hansen (red.), *A Comparative Study of Thirty City-State Cultures*, København 2000, s. 241-250.

³² Stefan Heidemann: Personlig kommunikation, juni 2017.

Som baggrund for denne magtfordeling må dels understreges den islamiske lovs karakter af hellig, åbenbaret lov, dels biologisk slægtskabs betydning i det sociale liv. Åbenbaret lov betyder, at loven allerede er givet og bør fortolkes af eksperter. Der er principielt ingen sædvaneret og dermed ingen mulighed for at indkalde repræsentanter for befolkningen, som „kender“ loven. Tilblivelsen af repræsentative forsamlinger i det katolske Europa i løbet af middelalderen var en lang og kompliceret proces. Men lad det blot være fastslået, at sædvanebaserede retsinstanter var en meget væsentlig instans i udviklingen af politiske forsamlinger.³³

Stærk biologisk slægtskabsstruktur betyder, at der er meget lidt plads til kunstige slægtskabsstrukturer som gilder, lav og urbane korporationer i al almindelighed. Dertil kommer, at klassisk islamisk ret ikke anerkender korporationer og lignende som juridiske personer, i modsætning til romerretten og de af romerretten stærkt influerede retssystemer. Det tætteste, man kommer på en korporation i islamisk ret, er den velgørende stiftelse (waqf), men den er ikke en korporation.³⁴ Kunstige slægtskabsorganisationer og korporationer opererer på niveauet mellem staten og (kerne)familien, men dette mellemniveau var allerede okkuperet af klaner og stammer.

Konsekvenser for statsmagtens struktur

Det kan ikke siges ofte nok, at den sociale struktur i den islamiske verden i middelalderen ikke var en primitiv udgave af den vesteuropæiske, heller ikke selv om den romerske civilret på flere punkter forekommer mere kompleks og 'moderne' end islamisk civilret. Bevæger vi os nu til statsmagten, så falder det omgående i øjnene, at de islamiske sultanater med deres skatteopkrævning og deres betydelige stående hærstyrker, på dette punkt i hvert fald, mindede mere om en moderne statsmagt end de katolske monarkier. Sidstnævnte opkrævede ikke før 1400-tallets midte, og ofte først længe efter, faste ordinære skatter i et omfang, som muliggjorde egentlige stående hære. Men omvendt er stående hær ikke identisk med militær slagkraft, og de europæiske kongemagter havde andre muligheder for at rejse stridskræfter.

Chris Wickham (f. 1950) har beskrevet de europæiske monarkier i middelalderen som land-stater, dvs. stater, hvor kongemagten er nødt til at mobilisere 'landet', når de skal i krig. Modsat de islamiske riger,

³³ Susan Reynolds: *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300*, Oxford 1984.

³⁴ Timur Kuran: „The Absence of the Corporation in Islamic Law. Origins and Persistence“, *The American Journal of Comparative Law*, 53, nr. 4 (2005), s. 785-834.

som middelalderen igennem opkrævede skatter i et omfang, som retfærdiggør udtrykket skattestat.³⁵ Der kan ikke være nogen tvivl om, at en statsmagt med store skatteindtægter pr. definition må være stærkere end en statsmagt med små. Indtægter er dog ikke det eneste aspekt ved statsmagtens fuldkommenhed.

Med hensyn til forekomsten af politisk repræsentation, et definerende karakteristikon ved den katolske kristenhed i den senere del af middelalderen,³⁶ så er det værd at notere sig, at islamisk regering ikke har repræsentation som mål, hverken demokratisk eller oligarkisk. Målet er social harmoni baseret på shari'a, en tilstand, hvor statsmagten implementerer og håndhæver den i forvejen eksisterende lov i samfundet. Man kan vel heller ikke sige, at politisk repræsentation var et eksplicit formuleret mål for de europæiske kongemagter, men deres relative svaghed på det fiskale område faciliterede en udvikling, hvori repræsentation blev vejen til finansielt råderum. At de europæiske monarkier således i senmiddelalderen var nødt til at mobilisere deres cilsamfund for at opnå militær styrke, er almindeligt accepteret. Men det er stort set kun i tilfældet England, at en form for direkte kontinuitet mellem senmiddelalderlig repræsentation og moderne demokrati kan etableres.

Konklusion

For at vende tilbage til de indledende overvejelser om komparation som metode så er det ikke min hensigt at klassificere forskellene mellem de to økumener som store og lighederne som små, der findes ingen skala, hvorpå man kan måle forskelle og ligheder. Det er kun, fordi den katolske og den islamiske verden havde meget til fælles, at komparation i det hele taget udgør en tjenlig metode; dvs. det er lighederne, der gør, at komparation overhovedet er mulig, men det er forskellene, som gør komparationen interessant.

Set i komparativt perspektiv er der således slet ingen tvivl om, at man kan tale om en særlig sociopolitisk struktur i de katolske lande i den senere del af middelalderen. Naturligvis skete der ganske betydelige sociale ændringer i løbet af perioden 1000-1500, men disse ændringer fulgte i sig selv særlige mønstre. Naturligvis var der også regionale forskelle, især hvis vi sammenligner Nordeuropa med Sydeuropa, hvor livscyklus-tjeneste ikke var udbredt i alle samfundslag og for begge køn. Inden for den islamiske verden var der også regionale forskelle, især mellem dens arabiske og iranske dele. Alligevel vil jeg mene, at

³⁵ Chris Wickham: „The Uniqueness of the East“, *The Journal of Peasant Studies*, 12 (1985), s. 166-196.

³⁶ Antonio Marongiu: *Medieval Parliaments: A Comparative Study*, London 1968.

man kan operere med en social idealtpe inden for den katolske, henholdsvis islamiske verden som en ganske meningsfuld generalisering.

I stedet for det forkætrede udtryk feudalisme vil nøglebegreber være herskab (i stedet for slægtskab), landstat eller måske nærmere stænderstat (i stedet for skattestat), livscyklus-tjeneste (i stedet for slaveri eller lønarbejde). Bemærk, at modsat den juridisk definerede feudalisme så vil denne generalisering udgøre en form for socioøkonomisk og politisk system, men helt forskellig fra det marxistiske socioøkonomiske system.

Afslutning

Var det så Erslev eller Holberg, der havde ret? Det overordnede spørgsmål, om Danmark bedst sås som et nordisk land eller et katolsk europæisk monarki, er for længst afgjort til fordel for sidstnævnte. Der er vist ingen nulevende middelalderhistoriker, der seriøst vil betvivle, at Danmark i religiøs, politisk, juridisk, økonomisk, teknologisk, militær, litterær og 'sædvanelig' henseende var en fuldt ud integreret del af den katolske kristenhed. Danmarks integration i det katolske kulturfællesskab skete dog ikke fra den ene dag til den anden, og man vil stadig i 1100-tallet kunne identificere sektorer, hvor integrationen ikke var fuldstændig.

Den mere specifikke strid mellem Erslev og Holberg angående forholdet mellem „dansk lensvæsen og europæisk feudalisme“ er 'løst' derved, at europæisk feudalisme er afviklet som meningsfyldt begreb. Men i det bredere komparative perspektiv ses det tydeligt, hvordan danske samfundsforhold i løbet af middelalderen blev en regional variation over et almindeligt europæisk tema. Det var en samfundsform med herskab, hvor jorden ejedes af individuelle godsejere, som indkrævede afgifter og ydelser fra individuelle bønder (ikke skatteopkrævere, som indkrævede skat fra bonde-kollektiver). Med en kongemagt, der måtte støtte sig til det jordejende aristokrati, da den ikke besad større skatteindtægter. En samfundsform, hvorfra slaveriet forsvandt i 1200-tallet, antagelig samtidig med at livscyklus-tjeneste slog igennem. En samfundsform, hvor slægtskab ud over den nærmeste familie ikke betød noget videre, men hvor husbondens autoritet over sine forskellige kategorier af undergivne var en overordentlig vigtig faktor.

Artiklen udspringer af projektet *Rome in the World History of Universal Empire*, under ledelse af Peter Fibiger Bang, og finansieret af Det Frie Forskningsråd. Et projekt, som Jacob Tullberg har været tilknyttet som postdoc.